УДК 32.008:94(477)«192»

Непіпенко Л. П.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та правових дисциплін,
Національна академія Національної гвардії України (Україна, Харків), nempel@mail.ru

Політична культура українського суспільства періоду НЕПу крізь призму політичного анекдоту

Осмислюється віддзеркалення у політичних анекдотах 1920–х років сутнісних рис політичної культури радянської України періоду НЕПу.

Ключові слова: *анекдот, політичний анекдот, політична культура.*

Актуальність теми обумовлена тим фактом, що анекдот як інформативне явище культури, один із способів оціночного ідеологічного мислення через певні настанови зазнавав утисків та виявився й досі належним чином не досліджений. Це пояснюється тим, що до останнього часу анекдот потрактували явищем із сфери антикультури, таким що не потребує вивчення. Втім у сучасній науці всі явища, які реально виявляють себе у суспільно–політичному житті, визнані феноменами культури. Звідси мета науки полягає в їхньому дослідженні, поясненні та правильному оперуванні ними.

У зарубіжній науці феномен анекдоту почав вивчатися після публікації у 1905 р. роботи З. Фрейда «Дотепність та її ставлення до несвідомого» [1]. Активно вивчається феномен анекдоту російськими вченими, про що свідчать ґрунтовні праці О. Д. Шмельова та О. Я. Шмельової [2], Н. Белової [3]; Єфима Курганова – автора декількох книг з теоретичного дослідження жанрових особливостей анекдоту, його історії та трансформацій [4]; проведення круглого столу, присвяченого анекдоту як явищу культури Санкт–Петербурзьким філософським товариством у 2002 році [5]. Останнім часом з'явились розвідки, в яких досліджується радянський період історії країни в переказах і анекдотах, та політичний анекдот справедливо визнається важливим історичним джерелом [6–9]. У 2011 р. Мельниченко М. А. захистив кандидатську дисертацію «Радянський політичний анекдот 1918–1953 років як історичне джерело» [10]. А у 2014 р. – опублікував працю «Радянський анекдот (Покажчик сюжетів)» [11]. Це – перше наукове систематизоване зібрання записів радянських анекдотів, починаючи з 1917 по 1991 рр., що були взяті з преси, зведень про настрої населення, доносів, судових справ, записів фольклористів–любителів, щоденників сучасників, емігрантських збірників тощо. Автор досліджує сутність анекдоту, особливості його існування в СРСР, достовірність записів анекдотів у різних джерелах.

У радянській країні політичний анекдот вважався «неблагонадійною», забороненою творчістю. За його розповідь у сталінські часи можна було отримати до 10 років ув'язнення. Навіть у 1980–ті рр. у СРСР за активне розповсюдження політичних анекдотів, як за обмову радянського державного та суспільного ладу, давали 3 роки таборів [12, с. 8–9]. З цього приводу також з'явився радянський анекдот: «Оголошено конкурс на кращий політичний анекдот. – Перша премія – 25 років» [8, с. 20]. За таких умов займатися збиранням та дослідженням анекдотів було вкрай складною і навіть небезпечною справою. Про тогочасні некон'юнктурні відповідні видання не йшлося. Проте певні напрацювання було здійснено на Заході, де першими дослідниками анекдотів про більшовицьку владу і порядки в СРСР стали емігранти. Так, український емігрант, етнограф–фольклорист Юрій Сенько опублікував в Аргентині у 1956 р. збірку «Підсовєтські анекдоти» [13]. Емігранти з СРСР «третьої хвилі» Дора Штурман та Сергій Тіктін опублікували ґрунтовну працю «Радянський Союз у дзеркалі політичного анекдоту» [12].

В українській науці вивчення анекдоту як унікального і продуктивного явища культури, що відображає особливості менталітету народу, його симпатії та антипатії тільки починається, про що свідчать як окремі статті, зокрема О. Бріциної та І. Головахи, [14], Н. Головецької [15], Н. П. Карпчук [16], Л. Корнєвої [17], Соловей Г. С. [18], так і монографічні дослідження І. Кімакович [19], Р. Кирчіва [20] та ін. Так, Р. Кирчів у своїй розвідці ставить питання про наявність ідеолого–політичних контекстів у фольклорних формах, що є досить актуальним і потребує свого подальшого дослідження. Окрім цього Р. Кирчів уперше в українській науці розглянув історію України, у тому числі й радянську, крізь призму анекдоту фольклорного походження. Він зауважує, що анекдоти у XX ст. «яскраво засвітилися як носії і речники суспільно–політичної думки, позначені почуттями і настроями незадоволення, опозиції і протидії супроти несправедливостей і зла існуючого суспільного устрою» [20, с. 6].

Наукове осмислення новітнього анекдоту в Україні почалось переважно останнім десятиліттям. Автори відповідних праць здебільшого опосередковано чи фрагментарно розглядають політичне життя періоду НЕПу крізь призму політичного анекдоту [21–24]. Детальний аналіз політичної сатири цієї доби в анекдотах, анекдотичних оповідках–бувальщинах, сатиричних епіграмах–пародіях, сатиричних монострофах, дотепах, каламбурах тощо представлено у монографії М. Чорнописького «Фольклорна сатира 20–х рр. XX ст. у записах Сергія Єфремова» [25]. До українського політичного анекдоту в щоденниках С. Ефремова звернулась у своїй статті Неоніла Головецька [26]. Щоденники відомого громадсько–політичного діяча України, академіка і віце–президента Всеукраїнської Академії наук, літературознавця і публіциста С. О. Єфремова є цінною джерельною базою з дослідження обраної нами проблеми, де очевидцем відтворюється українське життя періоду НЕПу, у тому числі й через анекдоти того часу [27]. Загалом анекдот активно функціонував і продовжує функціонувати в українському суспільстві, оперативно реагуючи на реалії суспільно–політичного життя та відображаючи ставлення до історичних подій, особливості менталітету народу, його симпатії та антипатії. Звернення до праць з зазначеної проблеми лише підкреслює актуальність комплексного дослідження анекдоту як важливого явища культури, у тому числі й політичної.

Мета статті – розглянути відбиття особливостей політичної культури радянської України періоду НЕПу в політичних анекдотах тієї доби.

Анекдоту (від франц. anecdote – розповідь, потішна історія) як жанру фольклору притаманні анонімність, буття в усній традиції через розповідь, розігрування, багатократне відтворення, варіативне передавання від одного оповідача до іншого. Проте головною і відмінною рисою анекдоту є його ситуаційність, оперативне

реагування на суспільно–політичні події та їхні зміни, здатність, попри цензуру та заборони, у своєрідний спосіб акумулювати велику кількість інформації та докладно відбивати загальні суспільно–політичні настрої народу, висміювати дійсність, політичних діячів, їхній стиль керівництва тощо. Саме тому в анекдотах часто порушуються етичні норми, вони бувають некоректними, навіть з вживанням лайливих, брутальних виразів.

Одним із специфічних різновидів анекдотів є політичні. Це своєрідна форма впливу на масову свідомість через стисле смішне та кумедне оповідання з гіпертрофією рис і ситуацій, в якому розкривається типовий і загальний смисл дійсних політичних подій, політичної ситуації, висміюються окремі політики, чинний державний устрій країни, ідеологічні настанови, виявляється ставлення населення до влади чи влади до народу. Політичні анекдоти, як прийом «дистанціювання від нав'язаних правил існування», не піддаються цензурі, є досить злободенними і небезпечними для розповідача через оголювання гострих проблем у житті держави та здебільшого мають тимчасовий характер, втрачаючи цінність зі зміною політичної ситуації [7; 28; 29].

Залежно від функціонального навантаження політичні анекдоти можна розділити на іміджеві, інформативні, каузальні та ситуативні [28]. В перших створюється позитивний чи негативний імідж певного політика, через що можна простежити ставлення населення до влади. Це наочно демонструють політичні анекдоти 1920–х рр. про політичних лідерів, самостійними персонажами яких стали Ленін, Троцький, Сталін та ін. Наприклад, ще за життя Леніна з'явився анекдот, що висміював неприйняття антирелігійної спрямованості політики більшовиків, адже, з одного боку, велась шалена боротьба з релігією, а з іншого, нова влада сама набувала релігійного вигляду. Зокрема, замість хрестин справляли «звіздини», адже «начальству подобається, в газетах пропечатають, дарунки дають, почесними комсомольцями обирають» [27, с. 56]. Суто релігійними формами огортали радянських вождів. Так, Ленін ще «за життя обернувся в якісь мощі чи чудотворний образ» [27, с. 60]: – Відбувається змагання за віру: «Бога нема, – каже один. – Скільки я вже його лаяв, а проте і голова мені ціла, і руки роблять, і ноги ходять. Коли б був Бог – то хіба б він стерпів образу й не покарав?» – «Стане Бог на таку козявку увагу звертати! – одказує другий. – А он ваш найстаріший вже й без рук і без ніг і без голови лежить» (1924 р.) [27, с. 76]. Іміджеві анекдоти періоду НЕПу піднімали тему сприйняття нової влади як «злодійської», нелегітимної; тему ототожнення понять «більшовик» і «крадій», коріння чого слід шукати у дореволюційному минулому більшовиків, в їхніх програмних положеннях про ліквідацію приватної власності та в їхньому відверто грабіжницькому податкообкладанні населення: На мітингу промовець запитує: «Чи ви знаєте – хто такий був Ленін? – Вор…». Крики обурення, похвалки арештувати... «Ша! – веде далі промовця, – Ленін був дійсно вор: вождь октябрьської революції». // «Приходить «червоний крамар» до своєї крамниці й бачить – погром: розкидано, розграбовано, все до гори ногами. Були злодії. «Ленін умер, а ленінізм лишився» – зробив висновок крамар» (1924 р.) [27, с. 76–77, 139].

В політичних анекдотах 1920–х років простежується відмінність в оцінці Леніна як генія офіційною пропагандою та народом, як нового царя, головним здобутком якого як політика стала «червона аракчеєвщина» [27, с. 60–61]: «Перше був один цар, а тепер два настало: Ленін – наш… – та жидівський – Троцкін, чи якось там. Та їхній про них беспокоїться – от їм і добре живеться, а наш за нас не дбає – то нам і горе» (1924 р.) [27, с. 62]. В політичних анекдотах актуалізувалась тема негативного ставлення до радянських вождів через їхню прогресуючу нерівність з народом, невміле керівництво країною, прагнення до одноосібної влади, центральну роль окремих вождів в радянській політичній культурі, не дивлячись на соціалістичну традицію управляти державою колегіально: «Нібито Маркса… тільки пущено до раю, а то десь блукав у просторах. За ним учепився й Ленін. На брамі стоп – не пускають. «Та я його ученик!» Ні, не можна, зажди. Тоді один з воротарів «з наших» надумався. «Лізь, каже в мішок». Ленін поліз. Тоді той подав мішка через браму: «Там пройшов Маркс – так це його барахло. Передайте!»» // «Ленин умер, но дело его живо»… – «Как – Ленин имел дело? Чем же он торговал?» – «Он не торговал. Он боролся с торговлею, он разрушал ее, как разрушал и весь старый мир». – «Ну, тогда лучше бы Ленин был жив, а дело его умерло» (1924 р.) // «Гра в карти. Хто в що любить грати: Риков – у п'яниці, Калінін – у дурня, Сталін – у короля» // «З Заповіту Троцького: мозок мій по смерті покласти в спирт, а тоді, дослідивши , спирт передати Рикову, а мозок – Сталіну» (1929 р.) [27, с. 62, 92, 737, 765]. Або такий випадок, що скидається на анекдот. В одному з київських клубів (лютий 1924 р.) оратор, намагаючись вихвалювати геніальність Леніна, вдався до анекдотичного та небезпечного аргументу: «Тепер відомо.., що у т. Леніна тільки 1/4 мозку була нормальна. І от п'ять років цей чоловік правив Росією тільки четвертиною мозку. Хіба ж не геніяльний…». А втім з цього слухачі зробили логічно правдиві та зовсім небажані для промовця висновки, «бо коли навіть «полуумных» людей уважають за дефектованих, то що вже казати про «чверть–умних»» [27, с. 77].

Категорично негативне ставлення до комуністичного режиму та його правлячої партії відбили й такі іміджеві анекдоти: «Приїздить Троцький на заслання і потрапляє на квартирку до тієї самої хазяйки, що й за першого, колись, заслання. Питає господиня, як він тут опинився. «Та ось як бачите – знов мене заслано». – «Ну, слава ж тобі, Господи! – одповіла зворушено добра жінка, – значить цар вже повернувся»». // «А то ніби стрівається Троцький з давнім знайомим, слово по слові, розговорилися. «Ви за що тут?» – питає Троцький. – «Та я, бачите, в золоті копався, ну і… – А ви за що?» – «А я в гавні копався, ну і…»» // «Читає дядько газету – помалу і трудно: «На Дніпрельстані одбулося вітання представника влади, Всеукраїнського старости т. Г. І. Петровського. Стрінули його інтернаціональним гімном…» «Отаке, – додає од себе, – яка влада, таке й вітання»» (1928 р.) [27, с. 599–600, 682].

Анекдоти про вождів віддзеркалили і такі характерні риси радянської політичної культури – антидемократизм, привілейоване становище керівників держави, вождізм, нетерпимість до опозиції, інакодумства: «Чим одрізняється Сталін от Мойсея?» – «Мойсей вивів жидів з Єгипту, а Сталін з Політбюро» (1926 р.). // Троцький почав підписуватись Троий… «Що це..? Новий псевдонім?» – «Та ні, – одказує Троцький. – ЦК

збирається мене виключити, а я вже їх виключив (Тро[*ЦК*] ий)» (1927 р.). // Виключений з партії жаліється через виключення за схожість з вождями: «походженням я – як Ленін (дворянин), відношенням до партії – як Троцький (опозиціонер), з жіноцтвом повожуся, як Луначарський (гомосексуально), а в приватному житті – як Риков (любить з скляним богом здоровкатись). От і догоди їм: одним честь, а других виганяють» (1928 р.) // «Приїхав Троцький за кордон...: «Розповідайте новини, … що у вас там робиться». – «Новин багато... Ну, наприклад, Ленін помер…» – «Ленін? Помер?.. А які ж цьому докази?» – «Докази? Та якби він не помер, то був би тут зо мною перед вами»» (1929 р.) [27, с. 429, 560, 582, 746–747].

Другу групу політичних анекдотів складають інформативні. Вони оперативно фіксують актуальні політичні події, реакцію на них, акцентують увагу на абсурдності політичних подій. На відміну від ЗМІ, висвітлюють події не так оптимістично, а розкривають підтекст, що міститься в офіційних повідомленнях. Зокрема, темою анекдоту стала інфляція перших років НЕПу (тоді мільярд зробився дрібним розмінним знаком, а в газетах вболівали за Німеччину, адже там марка впала! [27, с. 56]): «На «звіздинах» один назвав сина Іллічем (в честь Леніна), другий дочку – Розою (Люксембург)». Підходить єврейчик. «Як хочеш назвати сина?» – «Червінчик». – «Чому Червінчик?» – «А нехай здоров росте так, як червінець» [27, с. 56]. Або такі анекдоти: «Комуністична партія розпадається на три фракції. Ліва лицем «к городу»; права – лицем «к селу», а центр – «ни к селу, ни к городу». // «Всі концесії в Радянській соціалістичній Державі вже роздано чужоземцям. Ще лиш одна залишилась, на яку теж чужоземця викликають – для заведення соціялізму в Соціялістичній державі» (1929 р.) [27, с. 746, 765]. Радянські інформативні політичні анекдоти 20–х рр. висміювали парадоксальність та нестабільність політичного життя в країні, нездатність керівництва покращити ситуацію, бажання більшості населення позбавитись комуністично–більшовицької влади: «Зажурились комісари в Кремлі – нема ради, нема виходу. Кажуть їм, об'явився в Москві дуже якийсь мудрий і старий жид, що на все знайде раду. Покличте! Покликали: «Ну, скажите, есть для нас какой–нибудь выход?» – «Есть – целых семь! Выходите скорее, тогда всем хорошо будет» (У Кремля сім брам)». // «У вагоні сидить батюшка, а проти його комсомолець», який почав покепкувати: «Ну, что батюшка, все молитесь?» – «Молимся». «Ну, а за советскую власть молитесь?» – «Молимся и за советскую власть». «И за царскую молились?» – «Молились». – «И что же, помогло?» – «Помогло: выгнали»» (1929 р.) [27, с. 737]. Наявність привілеїв у правлячої верхівки висміює наступний анекдот: «Беріть, громадяне, білети» – каже кондуктор у трамваї. – «Як, у вас члени ВУЦИКа теж беруть квітки?» – відповідає один жидок. – «Ні, ні, сідайте, сідайте!» – запрохує кондуктор, одходячи. – «Як, Міша, ти вже член ВУЦИКа» – запитує другий жидок. – «А хіба я сказав, що я член ВУЦИКа? Я тільки запитав, чи члени ВУЦИКа теж беруть квітки»» (1927 р.) [27, с. 560–561].

Каузальні політичні анекдоти не ілюструють та не оцінюють події життя, а інтерпретують, показують причинно–наслідкові зв'язки та результати їхнього розвитку. Прикладом є радянські анекдоти, що віддзеркалили характерну рису політичної культури більшовиків – готовність використовувати насилля для досягнення своїх політичних цілей і в середині країні, і на міжнародній арені: Про майбутнє життя розмірковують герої громадянської війни – В. І. Чапаєв, як ідеолог більшовизму, та Петька, як народний герой та одночасно блазень: «Василю Івановичу, як думаєш чи скоро світле майбутнє запанує? – Скоро, Петька, скоро. От як усіх білих зігнемо зі світу, так воно і запанує. – А кого ж тоді, Василю Івановичу, ми рубати будемо? – Ну, це не проблема. Була б тільки революційна шашка, а шия для неї завжди знайдёться!» [7]. // «З вірменських загадок: «С севера – не горит, с юга – не горит, с востока не горит, с запада – не горит… Что такое?» Відповідь: «Пожар всемирной революции»» (1928 р.) [27, с. 586]. До речі, політичні анекдоти періоду НЕПу з сюжетами, присвяченими органам правопорядку, репресіям та страху перед владою, складають окрему групу. Наприклад, «з приводу скорочення установ – мають скасувати всі установи і підприємства, опріч ДПУ, ДОПРА[1], СОРАБКОПА[2] і Біржі праці» (1928 р.) // «Радянська азбука: А, Б, В – для дітей, ЦК – для рабочих, ГПУ – для прочих» // «Рабинович! Вы стоите за советскую власть?» «А что же вы хотели бы, чтобы я сидел за нее?...» (1929 р.) [27, с. 729, 742].

Ситуативні політичні анекдоти відтворюють абсурдність і суперечливість реальних ситуацій життя та мають неочікуване завершення, не зумовлене змістом тексту. Такий приклад являють радянські політичні анекдоти 20–х рр., що відбили конче негативну оцінку населенням існуючого режиму, потенційну антагоністичність і конфліктність суспільно–політичного життя, неприймання комуністичної практики і невмілих методів політичного керівництва країною: Як розшифровується ВКП(б)? – Друге (рос. – «второе») кріпосне право (більшовиків) [7]. // «Що означає ВКП(б)? – «Все–таки кончится погромом». – «Но там же есть ещё «б»? – «Ну, большим погромом!». // «ВКП – воры, клятвопреступники, проститутки. А «б» в скобках?» – «Русское объяснение слова «проститутка»» (1929 р.) [27, с. 765]. «Стрілися… комуніст і священик. Комуніст глузує з священика: «Чи не знаєте, яка ріжниця між попом і ослом?» – «Не знаю», – каже той. – «У попа хрест спереду, а в осла ззаду». – «Ну так… а чи не знаєте ви, яка ріжниця між комуністом та ослом?» – питає священик. – «Не знаю» – каже комуніст. «І я теж не знаю»… (1924 р., 1929 р.) [27, с. 164, 737]. // «Виходить Бім[3] на сцену й починає старанно витирати об підлогу чобота, виявляючи на виду огиду, морщачи носа. «Що ти робиш, Бім?» – «Та… вступив у партію» – одказує» (1924 р.) Тоді замість «пристати до комуністів» говорили «вступив у партію» [27, с. 97]. // «Питання: хто терпеливіший – люде чи природі? Відповідь – люде, бо ми он десять років терпимо жидівську силу над собою, а Крим на другий рік провалюється після того як його жидами колонізували» (1927 р.) [27, с. 531]. Історичні події та явища дійсності в анекдотах періоду НЕПу трактувались в іншому світлі, аніж офіційною пропагандою та йшлося в офіційних документах. Революція оцінювалась не як звільнення народу, а як позбавлення свободи і початок більш скрутного часу: «З Сталінського катехізиса: Питання: «Чи можна заводити соціалізм в одній країні?»

[1] ДОПР – Дом общественно–принудительных работ.
[2] Спілка робітничих кооперативів.
[3] Клоунський дует (з перервами з 1891 до 1946 рр.) артистів Івана Радунського (Бім) з різними партнерами (Бом).

Відповідь: «Можна, тільки нещасна тая країна» (1929 р.) [27, с. 746]. Численні радянські політичні анекдоти 1920–х рр. піднімали заборонену в країні тему нищівної критики влади комуністів та категоричного неприйняття більшовицького режиму, неприязні та недовіри до всіх форм його вияву. Балакають два непмани: «Ну і чим це все кінчиться з опозицією?» – «Я не знаю чим це кінчиться, але знаю, чим би я хотів щоб кінчилось». – «А чим?» – «Щоб ЦК злопав опозицію та щоб при тому й сам подавився» (1927 р.) [27, с. 560].

Важливою темою радянських анекдотів 20–х рр. про владу стало постійне погіршення життя, дефіцит, нестача продуктів: Пацієнтка приносить аналіз шлункового соку. Лікар читає: «Кислот нема, жирів нема, цукру нема… е, та у вас не шлунок, а правдивий тобі Сорабкоп» (1928 р.) // «Чому немає в нас білого борошна? А тому, що їсти білий хліб – то привілегія панів та буржуазії. А як пани та буржуазія повтікали за кордон, то туди ж ми й біле борошно посилаємо» // Приходить єврей до Сорабкопу: «Дайте восьмушку чаю». – «Чаю нет», – одказує прикажчик. – «Подлец!.. Ну, дайте три фунта белой муки. – «И муки тоже нет». – «Мерзавец!.. Ну, тогда дайте пол–фунта рису». «И рису нет». – «Сукин сын!»– «… кого это вы ругаете?» – «Кого? Ну, известно кого – Николая: сделал запасов только на десять лет, а на одиннадцатый уже не хватает». // Карикатура–диптих в англійському гумористичному журналі: «Рай колись і рай тепер». Картина перша – «Рай колись»: «Адам і Єва… з звичайними фіговими листочками». Картина друга – «Рай тепер»: «Сорабкоп» з порожнісенькими полицями, а перед ним довжелезна черга голісіньких людей, замість фігових листочків – сорабкопівські членські книжки…» (1929 р.) [27, с. 683, 736, 760]. Відновити довоєнні посівні площі зернових у сільському господарстві, підірваному Першою світовою та Громадянською війнами, вдалося лише під 1927 р. До ювілейних свят з приводу десятої річниці влади більшовиків з'явився наступний анекдот на тему скрутного життя селян: «Виступає Риков з промово десь на селі ..., розводиться широко про те, що радянська влада дала селянам та як їм тепер добре жити. Слухали–слухали селяне, а один насмілився: – Оно точно, что жить стало хорошо… и насчет землицы как быдто.. Да только ободрались мы оченно. Мотри все локти да коленья в дырах. – Ну, это не беда, – відповідає Риков. – Вон в Африке есть народы, – так те совсем голые ходят. – Вот болезные!.. Видно они не десятую, а тридцатую годовщину советской власти празднуют!» (1927 р.) [27, с. 551].

Через відсутність перспектив у дрібного індивідуального господарства з низьким рівнем агротехніки у грудні 1927 р. було проголошено курс на колективізацію сільського господарства. Повторний неврожай зернових у 1928 р. поставив Україну на межу голоду, що мав місце в окремих регіонах. Із–за нестачі державних запасів хліба, деякі радянські керівники (М. І. Бухарін, О. І. Риків, М. П. Томський) пропонували знизити темпи індустріалізації, відмовитись від колгоспного будівництва та повернутись до вільної торгівлі хлібом. Але ці ідеї було відкинуто Сталіним. Фактично вже з 1928 р почалась суцільна колективізація в Україні масовим «розкуркуленням» заможних селян, а з 1929 р. вона набула особливого розмаху після заяви Сталіна від 27 грудня про необхідність «ліквідації куркульства як класу». Ця політика «тиску» та насилля з її негативними наслідками, гірким життєвим досвідом людей віддзеркалена численними анекдотами доби згортання НЕПу, в яких гумор замінювався сумним сарказмом: «– Що таке скелет? – Це колгоспник, який здає державі шерсть, сало, м'ясо, яйця». // «До колгоспу привезли кіножурнал про Африку: – Васю, дивись, ходять у чому мати народила! Мабуть у них колгоспи народились раніше за наші!» [7]. // «Англійська делегація питає: «Що маєте на вивіз?» – «Хліб». – «Хліба не братимемо, бо ваша людність голодує». – «Ну, масло». – «Адже самі без масла сидите». – «Ну… слонова кость!» – «Як, то у вас слони водяться?» – «Слони не слони, але ми й з мухи потрапимо слона зробити» (1929 р.) [27, с. 765]. Крізь анекдоти підводились моторошні підсумки комуністичних перетворень в Україні у 1920–ті рр.: Мошко розповідає про свій сон. «Приснилось мені, Гершко, що вернувся Микола… І я так зрадів.., що ладен був поцілувати його в самісінький зад». «Ну, що ти, Мошку! Адже така черга буде, що й три роки не дотовпишся»; // «що таке починається на У, кінчається на Ч? – Не знаю. – Комуніст. – ?! – Таки комуніст, бо всякий на них говорить: «У, сволоч!»» (1928 р.) [27, с. 632, 679].

Тим самим, будучи тривалий час незапитаними дослідниками, політичні анекдоти, як дзеркало суспільства, не тільки наочно ілюструють події певного періоду історії, доповнюючи картину, а являють собою цінне самостійне історичне джерело відомостей про відповідну політичну культуру. Остання, будучи складним системним утвором, визначає і поєднує у собі особливості діяльності політичних інститутів, ідеологічні настанови, суспільно–політичну поведінку людей, їх політичну свідомість. Через непідцензурність і не підконтрольність владі, розповсюдженість і мобільність, гнучкий спосіб збереження і передачі інформації, політичні анекдоти містять у собі цінні відомості про суспільні настрої, політичні стереотипи мислення значної кількості населення радянської Україні, особливості сприйняття сучасниками комуністичної влади, більшовицьких вождів, правлячої партії, перетворень в країні. Саме у 20–ті рр. XX ст. анекдот, переважно антирадянський за змістом, став поширеним жанром повсякденної неформальної комунікації не тільки серед поспільства, а і серед інтелектуальної еліти. Радянські анекдоти, як одна з форм народної опозиції до більшовицько–комуністичного режиму, вельми дотепні, гострозубі, дошкульні та ядушливі в оцінці дійсності. Творення та побутування великої кількості політичних анекдотів в Україні наприкінці 1920–х років свідчило про посилення авторитарних центристських тенденцій у владі, загального неприйняття населенням радянської політики. Не розважально–оновлюючий, а категорично нищівний сміх анекдотів в антидемократичній державі «був своєрідним клапаном, який дозволяв хоча б частково послабити ідеологічний прес, давав вихід стихійному протесту народних мас. Певним чином гумор компенсував відсутність політичних свобод» [30, с. 143].

Анекдоти, що побутували в Радянській Україні періоду непу, наочно віддзеркалили становлення і посилення з року в рік тоталітарної політико–культурної альтернативи з такими базовими засадами: пріоритет соціального простору над індивідуальним і сакралізація першого; необхідність будь–якими зусиллями і жертвами поширити комуністично–радянський простір на інші країни світу як мета перетворень і нормативний ідеал

життя людини; заперечення розуміння цінності опозиції, мови «іншого»; відсутність діалогу як методу вирішення проблем суспільно–політичного життя; посилення ідеологічної нетерпимості до будь–якої самобутності як засобу придушення будь–якої опозиційності; партійно–директивний спосіб керування усіма сферами життя українського суспільства. А також насильницьке нав'язування таких базових цінностей комуністичної політичної культури: «*партія*», «*колективізм*», «*рівність*», яка пов'язувалась зі зрівняльністю, боротьбою з власницькими настроями українського селянства, його соціально–економічною свідомістю, традиційними уявленнями про справедливе землекористування і землеволодіння; «*влада*», що означала її піднесення за рахунок закону; «*єдність*», як заперечення ідеологічного плюралізму. Анекдоти періоду непу також зафіксували й такі елементи культури функціонування радянської політичної системи як відокремленість партійно–державного механізму від населення, існування привілеїв, окремої законності для партійців, звеличення вождів, директивність, централізм, а також привнесення у політичну культуру українства таких раніше невластивих цінностей і рис як зрівняльний колективізм, аскетизм, уповання на патерналізм держави, неповага до закону.

Фактично у період непу розвинулась не активістські спрямована, не громадянська (учасницька), а підданська, «етатистська» політична культура, адже вона ґрунтувалась на принципах державного контролю і регулювання усіх сфер суспільно–політичного життя при повному поглинанні громадянського суспільства. Тому це також «бюрократична» і «тотальна» культура, де інтереси цілого (компартії, держави, політичного центру, більшості) ставилися вище за партикулярні (приватні) інтереси, безжально знищувалися прояви будь–якої автономії, політичної толерантності і плюралізму. Через фактичне ігнорування права і закону на користь авторитету партійно–державних структур та вождів, що їх очолювали, це – не правова авторитарно–вождистська політична культура, спрямована на виховання та консолідацію екстремістські настроєних і покірних членів правлячої партії й суспільства в цілому, готових заради комуністичного ідеалу на радикальні дії. Саме завдяки цьому стали можливими згортання непу та другий комуністичний штурм.

Список використаних джерел

1. Архипова А. С. Анекдот в зарубежных исследованиях XX века // Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ruthenia.ru/folklore/arhipova1.htm. – Назва з екрана.

2. Шмелев А. Д., Шмелева Е. Я. Русский анекдот. Текст и речевой жанр. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 144 с.

3. Белова Н. А. Литературный анекдот в русской прозе и периодике первой трети XIX в.: Монография. – Нижневартовск: Изд–во Нижневарт. гумнит. ун–та, 2008. – 230 с.

4. Курганов Е. Я. Анекдот как жанр. – СПб.: Академический проект, 1997. – 128 с. ; Курганов Е. Я. Анекдот как жанр русской словесности. – М.: Изд–во: ArsisBooks, 2015. – 264 с.

5. Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. – СПб.: Санкт–Петербургское философское общество, 2002. – 148 с.

6. Борев Ю. История государства советского в преданиях и анекдотах. – Москва: Рипол. 1995. – 256 с.

7. Ермакова А. Политический анекдот как исторический источник. Исследовательская работа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2015/03/20/issledovatelskaya–rabota–politicheskiy–anekdot–kak–istoricheskiy. – Назва з екрана.

8. Политический анекдот как зеркало советского союза и постсоветской России (от октябрьской революции до1994 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/12735/URN_NBN_fi_jyu–2007746.pdf?sequence=1

9. Тубалова И. В. «Голоса» советской эпохи в полифонической структуре современного анекдота // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – №313. – С.34–38.

10. Мельниченко М. А. Советский политический анекдот 1918–1953 годов как исторический источник: дис. ... канд. ист. наук. Гос. академич. Университет гуманитарных наук. – Москва, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/sovetskii–politicheskii–anekdot–1918–1953–godov–kak–istoricheskii–istochnik

11. Мельниченко М. Советский анекдот (Указатель сюжетов) / Миша Мельниченко. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 1104 с.

12. Штурман Д.; Тиктин С. Советский Союз в зеркале политического анекдота. – London: Overseas Publications Interchange, 1985. – 469 с.

13. Сенько Г. Підсовєтські анекдоти. – Буенос–Айрес: В–во «Перемога», 1956. – 145 с.

14. Бріцина О. Карнавал революції / О. Бріцина, І. Головаха // Критика: Часопис інтелектуальних есеїв, рецензій та оглядів. – 2005. – №3. – С.17–19.

15. Головецька Н. Мотиви та поетика українського політичного анекдоту 90–х років XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/files/library/folklore/37–1/12.pdf. – Назва з екрана.

16. Карпчук Н. П. Політичний анекдот як інструмент PR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studies.in.ua/pravo/polit_anekdot.pdf. – Назва з екрана.

17. Корнєва Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1103/1/Korneva.pdf. – Назва з екрана.

18. Соловей Г. С. Політичний анекдот як жанр: крос–культурний та перекладацький аспекти [Електронний ресурс] / Г. С. Соловей // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – №9 (1): Сер. Філологічні науки. Ч. І – С.89–94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_9(1)__18

19. Кімакович І. І. Фольклорний анекдот як жанр / Кімакович Ірина Ігорівна. – К., 2006. – 219 с.

20. Кирчів Р. Ф. Етюди до студій над українським народним анекдотом. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.

21. Кирчів Р. «Радянський фольклор» – реальність чи фікція?… // Народознавчі зошити. – 2004. – №5–6. – С.627–644; Кімакович І. Новітній український анекдот як виклик XXI століттю: до питання про сутність сучасних способів обміну інформацією // Народна творчість та етнографія. – 2005. – №6. – С.88–93; Лисюк Н. Фольклор як політична зброя // Слово і час. – 2005. – №11. – С.65–71; Гарасим Я. Політичні жанри фольклору (ідейний конструктивізм мелосу та естетика народної сатири) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2006. – Вип.37. – С.124–129; Харчишин О. Совєтська дійсність у фольклорі львів'ян. Нарис. – Львів, 2006 – 43 с.

22. Єремєєва К. А. Розповсюдження політичних анекдотів на українську тематику (1917–1991 рр.) [Електронний ресурс] / К. А. Єремєєва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – №871: Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип.12. – С.94–100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2009_871_12_13

23. Єремєєва К. А., Куліков В. О. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву [Електронний ресурс] / К. А. Єремєєва, В. О. Куліков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – №982: Сер. Історія. – Вип.44. Спеціальний випуск. – С.228–240. – Режим доступу: http://history.karazin.ua/themes/history/resources/ba797a69165e04fc6e020eb503cd26a5.pdf

24. Головецька Н. Образи історичних осіб в українському політичному анекдоті XX століття [Електронний ресурс] / Н. Головецька // Молодь і ринок. – 2014. – №9 (16). – С.104–109. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_9_24

25. Чорнописький М. Фольклорна сатира 20–х рр. XX ст. у записах Сергія Єфремова: [монографія] / М. Чорнописький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 170 с.

26. Головецька Н. Український політичний анекдот на сторінках «Щоденників. 1923–1929» Сергія Єфремова [Електронний ресурс] / Н. Головецька // Народна творчість та етнографія. – 2007. – №5. – С.23–27. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20188/04–Holovetska.pdf?sequence=1

27. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. – 848 с.

28. Неформальні засоби політичної комунікації: дискурс політичного анекдоту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainiansunite.at.ua/index/politichni_anekdoti/0–30. – Назва з екрана.

29. Политический анекдот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allrefs.net/c9/3mq4e/p119/. – Назва з екрана.

30. Иссерс О. С., Кузьмина Н. А. Анекдот и когнитивные операции рефреймирования: лингводидактический аспект // Miscellania: Памяти А. Б. Мордвинова: [Сб.] Ом. гос. ун–т; [Редкол.: Б. И. Осипов, Е. А. Ронина (отв. ред.) и др.]. – Омск: ОмГУ, 2000. – С.143–154.

References

1. Arhipova A. S. Anekdot v zarubezhnyh issledovanijah XX veka // Fol'klor i postfol'klor: struktura, tipologija, semiotika [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ruthenia.ru/folklore/arhipova1.htm. – Nazva z ekrana.

2. Shmelev A. D., Shmeleva E. Ja. Russkij anekdot. Tekst i rechevoj zhanr. – M.: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2002. – 144 s.

3. Belova N. A. Literaturnyj anekdot v russkoj proze i periodike pervoj treti XIX v.: Monografija. – Nizhnevartovsk: Izd–vo Nizhnevart. gumnit. un–ta, 2008. – 230 s.

4. Kurganov E. Ja. Anekdot kak zhanr. – SPb.: Akademicheskij proekt, 1997. – 128 s.; Kurganov E. Ja. Anekdot kak zhanr russkoj slovesnosti. – M.: Izd–vo: ArsisBooks, 2015. – 264 s.

5. Anekdot kak fenomen kul'tury. Materialy kruglogo stola 16 nojabrja 2002 g. – SPb.: Sankt–Peterburgskoe filosofskoe obshhestvo, 2002. – 148 s.

6. Borev Ju. Istorija gosudarstva sovetskogo v predanijah i anekdotah. – Moskva: Ripol. 1995. – 256 s.

7. Ermakova A. Politicheskij anekdot kak istoricheskij istochnik. Issledovatel'skaja rabota [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2015/03/20/issledovatelskaya–rabota–politicheskiy–anekdot–kak–istoricheskiy. – Nazva z ekrana.

8. Politicheskij anekdot kak zerkalo sovetskogo sojuza i postsovetskoj Rossii (ot oktjabr'skoj revoljucii do1994 goda) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/12735/URN_NBN_fi_jyu–2007746.pdf?sequence=19. Tubalova I. V. «Golosa» sovetskoj jepohi v polifonicheskoj strukture sovremennogo anekdota // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2008. – №313. – S.34–38.

10. Mel'nichenko M. A. Sovetskij politicheskij anekdot 1918–1953 godov kak istoricheskij istochnik: dis. ... kand. ist. nauk. Gos. akademich. Universitet gumanitarnyh nauk. – Moskva, 2011 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dissercat.com/content/sovetskii–politicheskii–anekdot–1918–1953–godov–kak–istoricheskii–istochnik

11. Mel'nichenko M. Sovetskij anekdot (Ukazatel' sjuzhetov) / Misha Mel'nichenko. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2014. – 1104 s.

12. Shturman D.; Tiktin S. Sovetskij Sojuz v zerkale politicheskogo anekdota. – London: Overseas Publications Interchange, 1985. – 469 s.

13. Sen'ko G. Pidsovjets'ki anekdoty. – Buenos–Ajres: V–vo «Peremoga», 1956. – 145 s.

14. Bricyna O. Karnaval revoljucii' / O. Bricyna, I. Golovaha // Krytyka: Chasopys intelektual'nyh esei'v, recenzij ta ogljadiv. – 2005. – №3. – S.17–19.

15. Golovec'ka N. Motyvy ta poetyka ukrai'ns'kogo politychnogo anekdotu 90–h rokiv XX stolittja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://philology.knu.ua/files/library/folklore/37–1/12.pdf. – Nazva z ekrana.

16. Karpchuk N. P. Politychnyj anekdot jak instrument PR [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://studies.in.ua/pravo/polit_anekdot.pdf. – Nazva z ekrana.

17. Kornjeva L. Pro dejaki typologichni rysy ukrai'ns'kogo anekdotu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1103/1/Korneva.pdf. – Nazva z ekrana.

18. Solovej G. S. Politychnyj anekdot jak zhanr: kros–kul'turnyj ta perekladac'kyj aspekty [Elektronnyj resurs] / G. S. Solovej // Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2013. – №9 (1): Ser. Filologichni nauky. Ch. I – S.89–94. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_9(1)__18

19. Kimakovych I. I. Fol'klornyj anekdot jak zhanr / Kimakovych Iryna Igorivna. – K., 2006. – 219 s.

20. Kyrchiv R. F. Etjudy do studij nad ukrai'ns'kym narodnym anekdotom. – L'viv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrai'ny, 2008. – 268 s.

21. Kyrchiv R. «Radjans'kyj fol'klor» – real'nist' chy fikcija?… // Narodoznavchi zoshyty. – 2004. – №5–6. – S.627–644; Kimakovych I. Novitnij ukrai'ns'kyj anekdot jak vyklyk XXI stolittju: do pytannja pro sutnist' suchasnyh sposobiv obminu informacijeju // Narodna tvorchist' ta etnografija. – 2005. – №6. – S.88–93; Lysjuk N. Fol'klor jak politychna zbroja // Slovo i chas. – 2005. – №11. – S.65–71; Garasym Ja. Politychni zhanry fol'kloru (idejnyj konstruktyvizm melosu ta estetyka narodnoi' satyry) // Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filologichna. – L'viv, 2006. – Vyp.37. – S.124–129; Harchyshyn O. Sovjets'ka dijsnist' u fol'klori l'viv'jan. Narys. – L'viv, 2006 – 43 s.

22. Jeremjejeva K. A. Rozpovsjudzhennja politychnyh anekdotiv na ukrai'ns'ku tematyku (1917–1991 гг.) [Elektronnyj resurs] / K. A. Jeremjejeva // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. – 2009. – №871: Ser. Istorija Ukrai'ny. Ukrai'noznavstvo: istorychni ta filosofs'ki nauky. – Vyp.12. – S.94–100. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2009_871_12_13

23. Jeremjejeva K. A., Kulikov V. O. Radjans'kyj politychnyj anekdot jak forma povsjakdennogo sprotyvu [Elektronnyj resurs] / K. A. Jeremjejeva, V. O. Kulikov // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. – 2011. – №982: Ser. Istorija. – Vyp.44. Special'nyj vypusk. – S.228–240. – Rezhym dostupu: http://history.karazin.ua/themes/history/resources/ba797a69165e04fc6e020eb503cd26a5.pdf

24. Golovec'ka N. Obrazy istorychnyh osib v ukrai'ns'komu politychnomu anekdoti XX stolittja [Elektronnyj resurs] / N. Golovec'ka // Molod' i rynok. – 2014. – №9 (16). – S.104–109. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_9_24

25. Chornopyskyj M. Fol'klorna satyra 20–h rr. XX st. u zapysah Sergija Jefremova: [monografija] / M. Chornopys'kyj. – L'viv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka, 2001. – 170 s.

26. Golovec'ka N. Ukrai'ns'kyj politychnyj anekdot na storinkah «Shhodennykiv. 1923–1929» Sergija Jefremova [Elektronnyj resurs] / N. Golovec'ka // Narodna tvorchist' ta etnografija. – 2007. – №5. – S.23–27. – Rezhym dostupu: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20188/04–Holovetska.pdf?sequence=1

27. Jefremov S. O. Shhodennyky, 1923–1929. – K.: ZAT «Gazeta «RADA», 1997. – 848 s.

28. Neformal'ni zasoby politychnoi' komunikacii': dyskurs politychnogo anekdotu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrainiansunite.at.ua/index/politichni_anekdoti/0–30. – Nazva z ekrana.

29. Politicheskij anekdot [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://allrefs.net/c9/3mq4e/p119/. – Nazva z ekrana.

30. Issers O. S., Kuz'mina N. A. Anekdot i kognitivnye operacii refrejmirovanija: lingvodidakticheskij aspekt // Miscellania: Pamjati A. B. Mordvinova: [Cb.] Om. gos. un–t; [Redkol.: B. I. Osipov, E. A. Ronina (otv. red.) i dr.]. – Omsk: OmGU, 2000. – S.143–154.

Nepipenko L. P., *candidate of historical sciences, associate professor of social and legal disciplines of the National Academy of the National Guard of Ukraine (Ukraine, Kharkov), nempel@mail.ru*

The political culture of Ukrainian society in period of NEP though the prism of political joke

The article interprets the essential features of the political culture of the Soviet Ukraine in period of NEP, reflected in political jokes of the 1920s.

Keywords: *jokes, political jokes, political culture.*

Непипенко Л. П., *кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры социальных и правовых дисциплин, Национальная академия Национальной гвардии Украины (Украина, Харьков), nempel@mail.ru*

Политическая культура украинского общества периода НЭПа через призму политического анекдота

Осмысливается отражение в политических анекдотах 1920–х годов сущностных черт политической культуры советской Украины периода НЭПа.

Ключевые слова: *анекдот, политический анекдот, политическая культура.*

* * *